

УДК 930.25+093+39(477)+39(478)+93(438)

*Арістов Вадим Юрійович*науковий співробітник
відділу науково-видавничої діяльності,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
aristov3000@ukr.net*Vadym Yu. Aristov*Research Fellow,
Department of Scientific Publishing,
The National Museum of Ukrainian History
(Kyiv, Ukraine)**ДАЖБОГ XV СТ.: З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ АНТРОПОНІМІЇ ТА ТЕОНІМІЇ****DAZHBOGH OF THE 15TH CENTURY: FROM THE HISTORY OF UKRAINIAN ANTHROPNYMY AND THEONYMY****Анотація**

Статтю присвячено функціонуванню імені Дажбог у Східній Європі XV ст. та його походженню. Це ім'я не має прямого зв'язку з давньоруським божеством Дажбогом. Автор розглядає його в контексті давньопольської та християнської антропонімії.

Ключові слова: Дажбог, антропонімія, язичництво, теонімія.

Abstract

The article studies the functioning of the name Dazhbogh in Eastern Europe in the 15th century and its origin. This name has no direct connection with the ancient Rus deity Dazhbogh. The author considers him in the context of ancient Polish and Christian anthroponymy.

Key words: Dazhbogh, anthroponymy, paganism, theonymy.

Ми знаємо Дажбога як персонажа слов'янської язичницької міфології. Але Дажбог існував насправді, був людиною, жив у XV ст. у Молдавській державі, входив до боярської ради і обіймав посаду чашника при дворі молдавського господаря Стефана Великого. Чашник Дажбог добре відомий з грамот Стефана, датованими між 1471 і 1491 рр.¹. Одна з таких грамот (1473), досі не відома широко у науці, зберігається у фондах НМІУ².

Чому молдавського боярина у XV ст. назвали ім'я слов'яноноруського божества? Молдова у XIV–XV ст. перебувала в орбіті руської культури, а появу імені Дажбог у молдавського боярина доцільно розглядати в контексті історії руських (українських) особових імен доби Пізнього Середньовіччя. Серед населення Молдавської держави, зокрема серед еліти, численним був слов'янський, і власне український, етнічний компонент. Так само, як і в руських церквах, у православній Молдові правили службу Богу церковнослов'янською мовою. Канцелярія господаря послуговувалася руською писемною мовою, яка з лінгвістичної точки зору є староукраїнською або українською середнього періоду (Middle Ukrainian). Територіально Молдавська держава частково охоплювала колишні південні землі Галицького князівства.

Не дивно, що саме у Галицькій землі ще за сто років до Дажбога-чашника знаходимо згадку про ще одного Дажбога, точніше, його сина. Це Данило Дажбогович – “землянин Руської землі” (Галичини), як його названо у грамоті 1394 р., якою король і великий князь Владислав Ягайло надавав йому, своєму слугі, володіння³. Данило згадується у актових документах між 1371 і 1424–1427 рр.⁴. Життя ж його батька Дажбога припадало, ймовірно, на першу половину – середину XIV ст.

Коли і чому такий дивний антропонім поширився на українських землях? І який він має зв'язок із поганським богом? Думка про існування слов'яноноруського божества Дажбога надзвичайно розтиражована: присутність образу Дажбога в новітній культурі східнослов'янських країн настільки потужна, що їй можна присвятити спеціальне дослідження. Цікаво відзначити, що Дажбог найпопулярніший серед давньоруських (слов'янських, давньоукраїнських) міфологічних персонажів в українській національній / націоналістичній традиції XX ст. Наприклад, у неоязичницькому вченні РУНВіри саме він є головним богом⁵. А у міжвоєнній Галичині в 1932–1935 рр. навіть виходив літературно-мистецький щомісячник “Дажбог”⁶.

1 Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. – Т. 1. – Київ: Наукова думка, 1977. – С. 276.

2 Зібрання рукописних документів (РД), справа 102 про надання землі Корлату, слугі господаря.

3 Грамоти XIV ст. – Київ: Наукова думка, 1974. – С. 123–125; Словник староукраїнської мови. – Т. 1. – С. 276–277.

4 Михайловський В. Історія одного розмежування біля Крилоса в 1412 році // Вісник Львівського університету. – Серія “Історія”. – Вип. 45. – Львів, 2010. – С. 537–538; Михайловський В. Панська ідентичність / [Електронний ресурс]: Тиждень.ua – 01.12.2018. – Режим доступу: <https://tyzhden.ua/History/223052> (дата звернення: 11.07.2019). – Назва з екрана.

5 РУНВіра / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.runvira.in.ua/main.htm> (дата звернення: 11.07.2019). – Назва з екрана.

6 Воробкало Дз. До історії журналу “Дажбог” (1932–1935) / [Електронний ресурс]: Збруч – Режим доступу: <https://zbruc.eu/>

Ця “хрестоматійність” уявлення про слов’яноруського Дажбога контрастує із вкрай малою кількістю згадок про нього у джерелах. Ми знаємо про це божество з двох текстів: “Повісті минулих літ (ПМЛ) і “Слова о полку Ігоревім” (СП). Однак СП є пам’яткою з сумнівним статусом, час формування тексту якої має дуже широкі рамки: від XII до XVIII ст. Навіть якщо прийняти її найраніше датування, згадки Дажбога і “Дажбожих онуків” можна буде легко вивести з повідомлень ПМЛ.

Отже, залишається тільки початкова руська хроніка. У ній Дажбог фігурує двічі. Вперше він згадується у розповіді про встановлення Володимиром Святославичем поганських ідолів (стаття 980 р.). Друга згадка – це вміщений до хроніки уривок зі слов’яньського перекладу візантійської хроніки Іоанна Малали (стаття 1114 р.), куди вставлено авторські глоси з іменами Сварога і Дажбога (цитуються за Іпатіївським списком⁷):

980 р.: и постави кумиры на холъму. внѣ двора теремнаѣ . Перуна деревана . а голова его серебряна. а оусъ золот . и Хорьса. (и – нема в Лавр) **Дажьбаѣ**. и Стрибаѣ. и Сѣмарьгла. и Мокошь

1114 р.: Феоста иже. и С(о)варога. нарекоша Егуптлане црѣтующю. сему Феостѣ въ Егуптѣ [...] начаша члѣвци дань давати црѣмъ Слнѣце црѣ снѣ Свароговь. еже есть **Дажьбѣ** бѣ бо мужь силенъ

Якщо Дажбога зі статті 980 р. ще можна сприйняти за слов’яноруське божество, то глоса до уривку з Малали ставить Дажбога у “незручне становище”: він виявляється не просто людиною, а єгипетським царем Геліосом (Сонцем), якого єгиптяни по смерті почали вшановувати як бога.

Дослідники слов’яньської міфології давно сперечаються про етимологію теоніма Дажбог. Найвпливовішими є слов’яньська, іранська та германська гіпотези⁸. Але маргінальний характер прямих джерельних свідчень про “бога Дажбога” не дає змоги стверджувати про існування цього персонажа у реальній міфології, поза текстом ПМЛ. Спроби “впізнати” Дажбога у пізніх фольклорних персонажах (Дабог – герой двох казок, записаних у західній Сербії у 1860-х рр.⁹) або топонімах (гора Дайбог у Сербії) не можна вважати вдалимими.

Пояснювати походження імені Дажбог XIV–XV ст. як редукцію слов’яноруського теоніма до антропоніма не видається доцільним. По-перше, надто велика хронологічна дистанція між згадками Дажбога у ПМЛ та фіксаціями цього реального імені у руського землянина та молдавського боярина. За джерелами ми бачимо не традицію, а “раптову” появу імені Дажбог, і тільки на південно-західних околицях східної Славії. По-друге, руські тексти не засвідчують аналогічних прикладів переходу теоніма в антропонім. На перший погляд, єдиний можливий приклад – перетворення теоніма Волос (Велес?) на чоловіче ім’я Волос (відзначене, зокрема, у Новгороді). Проте насправді Волос – це християнське ім’я Власій (Влас) у його східнослов’яньській (повноголосій) формі.

Отже, ім’я Дажбог не має автохтонного руського язичницького походження. Натомість є підстави вважати, що воно прийшло в Україну й Молдову з Польщі та мало християнське коріння.

У польських документах, починаючи з 1254 р., фігурує ім’я Dadibog / Dadzbog / Daczbog / Dadzibog, а також жіноча форма Dadziboga¹⁰. У західнослов’яньському ареалі джерела XI–XIV ст. фіксують аналогічні імена з кінцевим формантом “бог”: Modlibog (з 1204 р.¹¹), Mstiboh (з 1045 р.¹²).

Поширення старопольських (рідше – старочеських) антропонімів на західноруські (українські) землі вже у XII–XIII ст. засвідчує “Галицько-Волинський літопис” XIII ст., у якому зафіксовані такі імена галицької і волинської еліти: Молибог (<Modlibog), Мстибог (<Mstiboh), Держикрай (<Dyrzicray / Dyrscicray¹³), Желислав (<Zelislav / Selizlav¹⁴) та інші. Ці імена, рідкісні для східнослов’яньських територій, мають численні західнослов’яньські, переважно польські, відповідники. Навіть таке популярне і знакове для України і Молдови ім’я Богдан (яке мали засновник Молдавської держави у XIV ст. і засновник козацької держави у XVII ст.) теж має польське походження: з XII ст. засвідчено форми Bogdan, Bogdana, Bogdasz¹⁵.

Таким чином, руський і русько-молдавський Дажбоги опиняються на периферії ареалу давньопольської антропонімії. В іменах галицького землянина XIV ст. та молдавського боярина XV ст., очевидно, відобразилася польська антропонімічна мода, а, можливо, і польське коріння обох людей¹⁶.

node/58846 (дата звернення: 11.07.2019). – Назва з екрана.

7 Полное собрание русских летописей. – Т. 2: Ипатьевская летопись. – Санкт-Петербург, 1908 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ipatlet/ipat.htm> (дата звернення: 11.07.2019). – Назва з екрана.

8 Ловмянский Г. Религия славян и ее упадок (VI–XII вв.). – Санкт-Петербург: Академический проект, 2003. – С. 76–82; *Гейнтор А.* Слов’яньська міфологія. – Київ: ТОВ «Видавництво “Кліо”», 2014. – С. 170–171; *Зубов Н. И.* Египетско-славянские Феост-Сварог, Солнце-Дажьбог, египетские пирамиды-житницы и славянский огонь-сварожич // *Язык и прошлое народа: сборник научных статей памяти проф. А. К. Матвеева.* – Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2012. – С. 93–104; *Чаусиди Н.* Дажбог во хрониката на Малала и неговите релации со други средновековни и фолклорни извори // *Studia Mythologica Slavica 3.* Ljubljana, 2000. – С. 23–42.

9 Дабог // *Вила: лист за забаву, књижевност и науку. Година друга.* – Београд: Државна штампарня, 1866. – С. 642; *Из прича о створењу света // Вила: лист за забаву, књижевност и науку. Година трећа.* – Београд: Државна штампарня, 1867. – С. 655–656. У казках представлено дуалістичну схему: Господь Бог на небі, злий Дабог – на землі і під землею.

10 Słownik staropolskich nazw osobowych. – Т. 1. – Wrocław – Warszawa – Kraków, 1965. – S. 448–450.

11 Słownik staropolskich nazw osobowych. – Т. 3. – Wrocław – Warszawa – Kraków, 1971. – S. 542.

12 Этимологический словарь славянских языков. – Вып. 21. – Москва: Наука, 1994. – С. 168.

13 Słownik staropolskich nazw osobowych. – Т. 1. – Wrocław – Warszawa – Kraków, 1965. – S. 572.

14 Słownik staropolskich nazw osobowych. – Т. 6. – Wrocław – Warszawa – Kraków, 1981. – S. 362.

15 Słownik staropolskich nazw osobowych. – Т. 1. – Wrocław – Warszawa – Kraków, 1965. – S. 187–188.

16 Про можливість польського походження Данила Дажбоговича див.: *Fijałek J.* Tarłowice. Znamienitego rodu początki i świętość // *Przegląd historyczny.* – Т. 8 / 2. – Warszawa, 1909. – S. 171–173. Про “волоську версію”, засновану на згадці Данила у документі 1415 р.

Популярність імен з основою “бог” зовсім не свідчить про стійкість поганських традицій і пам’ять про давніх богів. Ця частина двоскладових імен має праслов’янську природу і відсилає до зовсім не релігійних значень “багатство”, “врожай”, “майно” (пор. “збоже / збіжжя”, “багатий”, “убогий”, “небога”).

Водночас деякі імена з формантом “бог” тільки формально є слов’янськими, а насправді – кальки християнських, грецьких і латинських, імен. Певно так сталося і з нашим Дажбогом. Як ім’я Богдан є перекладом грецького Феодосій (Φεοδόσιος) або латинського Deusdedit чи Theodatus, так Дажбог є перекладом грецького Досифей (Δωσίθεος) або просто варіантом імені Богдан зі зворотним порядком основ. Примітно, що ці імена утворюють варіативні пари: Фео-досій (Φεοδόσιος) – Доси-фей (Δωσί-θεος) = Бог-дан – Даж-бог. Калькування християнського антропоніму видається найкращим поясненням походження імені Дажбог.

Доказом цієї гіпотези є представник шляхетського магнатського роду Великого князівства Литовського Олександр Дажбог Сапега (1585–1635). У латинському варіанті його другому імені відповідало Theodat(us)¹⁷, на грецький лад – Феодосій.

У рік смерті Дажбога Сапеги (1635) у друкарні Києво-Печерської Лаври був створений твір Сильвестра Косова Екзегезис (Exegesis), наприкінці якого було вміщено вірш “Elogium autorowi”¹⁸. Його автором був студент риторики Києво-Могилянського колегіуму Дажбог (Dadzibog) Машкевич¹⁹.

Висновок із цих міркувань простий: про слов’янського бога Дажбога варто забувати, натомість християнське і шляхетське ім’я Дажбог у нашій культурній пам’яті має бути реабілітовано.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Архив Юго-Западной России. Часть 1. Том 8. Выпуск 1. – Киев, 1914. – 798 с.
2. *Воробкало Дз.* До історії журналу “Дажбог” (1932–1935) // Збруч / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/58846> (дата звернення: 11.07.2019). – Назва з екрана.
3. *Гейштор А.* Слов’янська міфологія. – Київ: ТОВ «Видавництво “Кліо”», 2014. – 416 с.
4. Грамоти XIV ст. – Київ: Наукова думка, 1974. – 256 с.
5. Дабог // Вила: лист за забаву, књижевност и науку. Година друга. – Београд: Државна штампарня, 1866. – С. 642.
6. *Зубов Н. И.* Египетско-славянские Феост-Сварог, Солнце-Дажьбог, египетские пирамиды-житницы и славянский огонь-сварожич // Язык и прошлое народа: сборник научных статей памяти проф. А. К. Матвеева. – Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2012. – С. 93–104.
7. Из прича о створењу света // Вила: лист за забаву, књижевност и науку. Година трећа. – Београд: Државна штампарня, 1867. – С. 655–656.
8. *Ловмянский Г.* Религия славян и ее упадок (VI–XII вв.). – Санкт-Петербург: Академический проект, 2003. – 512 с.
9. *Михайловський В.* Історія одного розмежування біля Крилоса в 1412 році // Вісник Львівського університету. – Серія “Історія”. – Вип. 45. – Львів, 2010. – С. 521–544.
10. *Михайловський В.* Панська ідентичність // Тиждень.ua / [Електронний ресурс]. – 01.12.2018. – Режим доступу: <https://tyzhden.ua/History/223052> (дата звернення: 11.07.2019). – Назва з екрана.
11. Полное собрание русских летописей. – Т. 2: Ипатьевская летопись. – Санкт-Петербург, 1908 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litorus.org.ua/ipatlet/ipat.htm> (дата звернення: 11.07.2019). – Назва з екрана.
12. РУНВіра / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.runvira.in.ua/main.htm> (дата звернення: 11.07.2019). – Назва з екрана.
13. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. – Т. 1. – Київ: Наукова думка, 1977. – 632 с.
14. *Часидис Н.* Дажбог во хрониката на Малала и неговите релации со други средновековни и фолклорни извори // Studia Mythologica Slavica 3. – Ljubljana, 2000. – S. 23–42.
15. Этимологический словарь славянских языков. – Вып. 21. – Москва: Наука, 1994. – 236 с.
16. Akta grodzkie i ziemskie. – Tom II. – Lwów, 1870. – 285 s.
17. *Fijalek J.* Tarlowie. Znamenitego rodu początki i świetność // Przegląd historyczny. – Т. 8 / 2. – Warszawa, 1909. – S. 171–173.
18. *Nagielski M.* Aleksander Dadźbóg Sapieha h. Lis // Internetowy polski słownik biograficzny / [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/aleksander-dadzbog-sapieha-h-lis?print> (last access: 08.07.2019). – Title from the screen.
19. Słownik staropolskich nazw osobowych. – Т. 1. Wrocław – Warszawa – Kraków, 1965. – 580 s.
20. Słownik staropolskich nazw osobowych. – Т. 3. Wrocław – Warszawa – Kraków, 1971. – 593 s.
21. Słownik staropolskich nazw osobowych. – Т. 6. Wrocław – Warszawa – Kraków, 1981. – 457 s.

(Akta grodzkie i ziemskie. – Tom II. – Lwów, 1870. – S. 65), див.: *Михайловський В.* Панська ідентичність // Тиждень.ua / [Електронний ресурс]. – 01.12.2018. – Режим доступу: <https://tyzhden.ua/History/223052> (дата звернення: 11.07.2019). – Назва з екрана.

17 *Nagielski M.* Aleksander Dadźbóg Sapieha h. Lis // Internetowy polski słownik biograficzny / [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/aleksander-dadzbog-sapieha-h-lis?print> (last access: 08.07.2019). – Title from the screen.

18 Архив Юго-Западной России. Часть 1. Том 8. Выпуск 1. – Киев, 1914. – С. 447; *Ісаєвич Я.* Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002. – С. 190.

19 Щиро дякую Ярославу Затилку за підказку цього сюжету.

REFERENCES

1. Arkhiv Yugo-Zapadnoy Rossii. Chast 1. Tom 8. Vypusk 1. – Kiev, 1914. – 798 s.
2. *Vorobkalo Dz.* Do istorii zhurnalu “Dazhboh” (1932–1935) / [Elektronnyi resurs]: Zbruch. – Rezhym dostupu: <https://zbruch.eu/node/58846> (data zvernennya: 11.07.2019). – Nazva z ekrana.
3. *Geishtor A.* Slovianska mifolohiia. Per. Z polskoi Serhii Hiryka. – Kyiv: TOV “BVydavnytstvo “Klio”, 2014. – 416 s.
4. Hramoty XIV st. Kyiv: Naukova dumka, 1974. – 256 s.
5. Daboh // Vila: list na zabavu, knizhevnost i nauku. Godyna druga. – Beograd: Drzhavna shtamparnia, 1866. – S. 642.
6. *Zubov N. I.* Yegipetsko-slavianskiie Feost-Svaroh, Solntse-Dazhboh, yegipetskiie piramidy-zhytnitsy i slavianskii ogon-svarozhykh // Yazyk i proshloye naroda: sbornik nauchnykh statei pamiaty prof. A. K. Matveeva. – Yekaterinburg: Izdatelstvo Uralskogo universiteta, 2012. – S. 93–104.
7. Iz pricha o stvorenyiu sveta // Vila: list na zabavu, knizhevnost i nauku. Godyna tretia. – Beograd: Drzhavna shtamparnia, 1867. – S. 655–656.
8. *Lovmianskii G.* Religii slavian i yeyio upadok (VI–XII vv.). – SPb.: Akademicheskii proekt, 2003. – 512 s.
9. *Mykhailovskyi V.* Istoriia odnogo rozmezhuvannia bilia Krylosa v 1412 rotsi // Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii Isoriia. – Vyp. 45. – Lviv, 2010. – S. 521–544.
10. *Mykhailovskyi V.* Panska identychnist // Tyzhden.ua. 1.12.2018 / [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://tyzhden.ua/History/223052> (data zvernennia: 11.07.2019). – Nazva z ekrana.
11. Polnoye sobraniye russkikh lietopisei. – T. 2. Ipatievskaya lietopis. – SPb, 1908 / [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://litopys.org.ua/ipatlet/ipat.htm> (data zvernennia: 11.07.2019). – Nazva z ekrana.
12. RUNVira / [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <http://www.runvira.in.ua/main.htm> (data zvernennia: 11.07.2019). – Nazva z ekrana.
13. Slovyk staroukraiinskoi movy XIV–XV st. – T. 1. – Kyiv: Naukova dumka, 1977. – 632 s.
14. *Chausidis N.* Dazhboh vo khronikata na Malala i negovite relatsii so drugi srednevekovns i folklorni izvori // *Studia Mythologica Slavica* 3. – Ljubljana, 2000. – S. 23–42.
15. Etimologicheskii slovar slavianskikh yazykov. – Vyp. 21. – Moskva: Nauka, 1994. – 236 s.
16. Akta grodzkie i ziemskie. Tom II. – Lwów, 1870. – 285 s.
17. *Fijałek J.* Tarłowie. Znamenitego rodu początki i świetność // *Przegląd historyczny*. – T. 8 / 2. – Warszawa, 1909. – S. 171–173.
18. *Nagielski M.* Aleksander Dadźbóg Sapięha h. Lis // Internetowy polski słownik biograficzny / [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/aleksander-dadzbog-sapieha-h-lis?print> (data zvernennia: 11.07.2019). – Nazva z ekrana.
19. Słownik staropolskich nazw osobowych. – T. 1. – Wrocław – Warszawa – Kraków, 1965. – 580 s.
20. Słownik staropolskich nazw osobowych. – T. 3. – Wrocław – Warszawa – Kraków, 1971. – 593 s.
21. Słownik staropolskich nazw osobowych. – T. 6. – Wrocław – Warszawa – Kraków, 1981. – 457 s.